

O VRIJEDNOSTI I UGLEDU GLAGOLJSKIH KNJIGA U 15. STOLJEĆU

Petar RUNJE, Zadar

U srednjem vijeku postoje pisarnice u raznim kaptolskim, samostanskim, a vjerojatno i u bilježničkim ustanovama. Najveći dio prepisivačke djelatnosti vrši se u crkvenim krugovima i u sklopu pojedinih učilišta za potrebe studenata. Tom se, međutim, djelatnošću bave i laici, kojima je ona često i glavnim izvorom prihoda. Knjiga se prepisuje pojedinačno – jednu knjigu jedan pisar – ali postoje i pisarnice koje zapošljavaju više prepisivača koji prepisuju po diktatu. Pojedine knjige prepisivalo je u dijelovima više pisara, svaki svoj sveščić, i onda su se dijelovi uvezali u jednu knjigu.

Što se tiče glagoljskih rukopisnih kodeksa srednjega vijeka, koliko mi je poznato, još do danas nije se našlo neko djelo koje je istodobno prepisivalo više prepisivača, tj. po diktatu. Na temelju paleografskih istraživanja, različite glagoljske kodekse prepisivali su različiti pisari prema folijama i tako su stvarane cjeline. Zato se može postaviti pitanje da li je na glagoljaškom području postojao skriptorij gdje bi istodobno radilo više prepisivača po diktatu. Budući da su svi naši poznati glagoljski kodeksi u svojem sadržaju različiti, može se u punom smislu govoriti o unikatima naše glagoljske baštine srednjega vijeka. Kodeks je prepisivan u jednom primjerku, pa se ne može govoriti o nekoj ujednačenoj cijeni naših glagoljskih kodeksa.

Prijepis jedne knjige zahtijevao je velik napor prepisivača (katkada i godinu dana, pa i više), materijal na kojemu je prepisan papir je ili pergamena, što je vrlo skupo, a skup je i sav ostali za prepisivanje potreban pribor. Općenito, knjiga je veoma skupa. Lijepo to naglašava naš poznati prepisivač Broz Kacitić iz Dubovika u Bužanu iz plemena Kolunić kad navodi: »I ošče vaš molimъ gospodo redov'nici i žakni da se spomenete na prit'ču ovu da e knjigamъ teško priti i gdo knige poč'tue da e knjigami poč'tovanъ«. ¹ Prepisivač Broz Kacitić kaže da je knji-

¹Vj. Štefanić, *Glagoljski rukopisi*, JAZU, sv. II, Zagreb 1970. (17).

ga veoma skupa i da je do nje teško doći, te zahtijeva i moli posebno poštovanje prema knjizi — kodeksu koji prepisuje i to ne za sebe nego za gatačkoga vikara gospodina Leonarda. Broz je za taj svoj mukotrpan posao dobio zasluženu plaću.

Rukopisna knjiga srednjega vijeka, jedna povijest

Svaka rukopisna knjiga iz srednjega vijeka, a osobito one koje su ostale do danas, imaju svoju specifičnu povijest i vrijednost. Posebno su nam dragocjene knjige na kojima se nalaze i bilješke o njihovu prepisivaču, ili zapisi koji spominju suvremene događaje, i ne samo u vrijeme prepisivanja knjige nego i sve kasnije bilješke na njoj. Ti su zapisi i bilješke vrijedni, često i jedini podaci o događajima minulih vremena.

Hrvatski glagoljski misal iz godine 1402., danas zvan i Berlinski glagoljski kodeks, ima nekoliko zapisa značajnih za njegovu povijest i mjesto gdje se sve nalazio u minulih skoro šest stotina godina. Pisac je tog misala Bartol Krbavac. Pisao ga je za svećenika Vuka, sinovca opata Vitka u Koprivi kod Obrovca. Bartol zapisuje na misalu da je bio pošteno isplaćen za sav trud koji je uložio pri prepisivanju toga misala. Dobio je 16 zlatnih dukata, kako je bilo ugovoreno prije prepisivanja, a i nešto više po dobroti opata Vitka i svećenika Vuka.² Godine 1440. taj se misal nalazi u predgrađu Zadra i vlasništvo je fra Petra, trećoreca svetoga Franje, nastanjena kod Svetoga Križa u predgrađu Zadra.³ Godine 1457. na tom misalu pravi zapis »Martinъ pisacъ sin Radoe«, vjerojatno u predgrađu Zadra.⁴ Godine 1521. na njemu pravi bilješku svećenik »Mikula Žubrić tad imih mnogu tugu cić nevol'nih guba-

²M. Pantelić, *Hrvatskoglagoljski misal iz godine 1402.*, Slovo, sv. 6-8, Zagreb 1957. (380-383).

³M. Pantelić, o. c.

⁴M. Pantelić, o. c. Za Martina, pisca, sina Radoe, Marija Pantelić pretpostavlja da bi to mogao biti fra Martin Novak, franjevac trećoredac, koji se u to vrijeme spominje u Zadru. Međutim, držim da bi fra Martin, ako bi pisao zapis na misalu, bio stavio barem kakav znak svoga kleričkog staleža, bilo titulu »fra« ili »svećenik«. Budući da se izričito spominje kako je taj zapis pisao Martin, pisac, sin Radoe, mislim da se ovaj čovjek može lako poistovjetiti s glagoljskim prepisivačem Martinom Radoevićem za kojega bilježnički spisi više put navode da je glagoljski pisac i da često boravi u Zadru, a inače živi na Ižu. Cfr. C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959. (str. 105 i odgovarajuće bilješke). Fra Matej Mastelić, zvani Bošnjak, dobro poznati franjevac trećoredac, godine 1460. povjerava svoga nećaka Antuna na naukovanje Martinu Radoeviću, koji je u dokumentu spomenut kao »Caligario«. Mislim da se doista može raditi o istome čovjeku, koji se bavio i pripremanjem pergamena za pisanje. Vjerojatno je godine 1457. živio u Zadru i tu pisao, a možda je sudjelovao i kao prepisivač u glagoljskome skriptoriju, koji je, kako misli pok. Antun Marija Strgačić, u to vrijeme postojao kod franjevac trećoredaca u Zadru. Cfr. A. M. Strgačić, *Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra*, u: »Zadar Zbornik«, Zagreb, 1964.

vac«. ⁵ Godine 1627. fra Luka Mikulić bilježi radosno kako se kršćanska vojska uspješno borila protiv Turaka. Fra Luka Mikulić je trećoredac sv. Franje i nastanjen je u gradu Zadru kod Svetoga Ivana. ⁶ Franjevci trećoreci su se pred opasnošću od Turaka povukli u grad Zadar godine 1541. i taj su misal ponijeli sa sobom. Kasnije je dospio u Rim, a zatim u Berlin gdje se i danas čuva.

Donijet ćemo još nekoliko podataka u vezi s tim misalom. Godine 1428. fra Petar, franjevac trećoredac, dobiva iz jedne oporuke dvadeset zlatnih dukata za nabavku jednoga misala. ⁷ Kako je taj misal bio vlasništvo fra Petra 1440., čini se sasvim uvjerljivim da je malo prije i bio nabavljen tim darovanim dukatima. Tko je bio svećenik Vuk za kojega je pisan ovaj misal godine 1402? Na to se pitanje ne može sa sigurnošću odgovoriti, ali čini se veoma uvjerljivim da je to bio svećenik glagoljaš »Volcatio«, župnik Sv. Petra kraj Zadra, koji se vrlo često spominje u spisima zadarskih bilježnika od godine 1400. do 1413. A opat Vitko mogao bi biti monah Vitko, nastanjen u Sv. Krševanu godine 1383., kasnije opat u Sv. Jurju kod Obrovca. ⁸

U¹ prvoj četvrti 15. stoljeća spominje se pisar Grgur, sin Martina Borislavića iz Gorice (Modruša), koji je prepisao brevijar što ga je godine 1415. pustinjak Antun, idući u Rim prodao za dvanaest zlatnih dukata. ⁹ Da li je to i stvarna vrijednost brevijara ili je pustinjak u nestašici novca prodao svoj brevijar nešto jeftinije svećeniku Andriji Vlatkovu iz Konjevrata? Ovdje nam je važno naglasiti da i obični pustinjaci posjeduju potrebne glagoljske knjige.

Otkup zaplijenjenih knjiga

U 15. stoljeću Turci se češće zalijeću u Liku, Istru i priobalno područje i u svojim pljačkaškim pohodima vode u ropstvo velik broj ljudi. Otkup iz zarobljeništva vrlo je visok u sveopćoj nestašici i osiromašenoj zemlji. Tako biskup Šimun

⁵ Svećenik Mikula Žubrić bio je dugo kapelan u lazaretu pokraj sv. Ivana u predgrađu Zadra, i godine 1521. imao je zaista velik problem jer je nepravедno bio optužen, pa se te godine vodi parnica protiv njega. Cfr. *Historijski arhiv Zadar* (unaprijed HAZ) *Spisi zadarskih bilježnika* (unaprijed SZN), Mattheus Sonzonis, sv. 3., svešč. 3., 6. XI. 1521). U tome svjetlu ova sitna, naoko beznačajna bilješka na misalu ima svoje duboko značenje.

⁶ M. Pantelić, o. c.

⁷ 25. veljače 1428. (recto 1429), gospođa Marchetta, žena Grge Detricha, kćerka Šimuna de Fanfogne, oporučno ostavlja uz ostalo »Item legavit duct. viginti auri prbo. Petro Remete eius confessori pro uno misali emendo«. Cfr. HAZ SZN, Theodorus de Prnadino, Sv. VI., svešč. 10. (25. II. 1428).

⁸ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II., Zagreb 1964. (104, bilj. 7).

⁹ A. Šupuk, *Šibenski glagoljski spomenici*, Zagreb, 1957. (9).

Benja Kožičić čak u početku 16. stoljeća u svom govoru na lateranskom koncilu taj problem iznosi i pred širu svjetsku javnost. Duboko se doimaju njegove riječi i primjeri koje navodi: »Dva dječaka (tako vam svemogućeg Boga) iz nedavnog modruškog plijena otkupljena su od Turaka za ciglih 6 vagana zobi, treći dječak za jedan vagan, a četvrti za pogaču...«¹⁰

U svojim pohodima Turci otimaju i ostale materijalne vrijednosti pa tako i knjige, koje su inače skupe i vrijedne. Godine 1487. otkupljen je od Turaka glagoljski brevijar koji su Turci zaplijenili svećeniku Radošu. Otkupio ga je svećenik Luka iz Otišja. Za crkvu u Tribihovićima otkupljuje ga svećenik Benko i u tom otkupu daju svoju pripomoć »i pomore Pavko dobar muž va te knige 4 dukati, ... Čislíč star pšenice ... plemenit človik ... imenom ... pomogoše, a dobre žene te pomogoše nika grošem a nika soldinom, Bog jih pomozí i sveti Ivan.«¹¹

Tako 20. prosinca godine 1435., u Zadru, časni muž svećenik redovnik fra Jakov,¹² sin pok. Ivana iz Trogira, stanovnik Zadra, daje gospodinu Pavlu Šubiću u ime crkve sv. Jurja, »Verice«, u distriktu obrovačkom, jedan staroslavenski brevijar, koji je u nedavnom turskom pohodu bio odnesen iz crkve sv. Jurja. Pavao Šubić u ime crkve sv. Jurja daje za kupnju ovog brevijara pedeset i pet libara i osam malih novčića nekom Baboniću, koji ga je za ovu cijenu otkupio od Turaka. A Pavao Šubić obvezuje se da će za istu cijenu, tj. za 55 libara i osam novčića, predati brevijar spomenutoj crkvi sv. Jurja.¹³ Cijeli ovaj ugovor među strankama potvrđuju pozvani svjedoci i jamče za njegovo izvršenje pred javnim bilježnikom. Ovdje je dobro podsjetiti se da su turski pljačkaši prodrli u to područje dvije godine prije, tj. 1433., kako nam to potvrđuju suvremeni izvještaji u kojima se zakupci desetine u novigradskom i ostrovičkom području tuže da su pretrpjeli velike štete od turskih provala.¹⁴

S knjigom u ruci protiv Turaka

Od 15. stoljeća pa sve do konačnoga oslobođenja od turske vladavine na našem se prostoru kao i na Zapadu često organiziraju oslobodilačke akcije i križarske vojne protiv Turaka. Poznato je da nije bilo sloge i međunarodnih uspješnih pothvata

¹⁰ *Govori protiv Turaka*, Split 1983. Šimun Kožičić Benja, *Opustošena Hrvatska* (333).

¹¹ Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici I*, Zagreb 1898. (318–319).

¹² Prema tekstu ne može se znati kojemu redu pripada »Ven. vir dns. frater Jacobus f. qu. Ser. Johannis de Tragurio ad presens moram trahens in civitate Jadre«. Cfr. HAZ SZN, Nicolaus de Ho. de Cremona, sv. I., svešč. 4. (20. XII 1435).

¹³ HAZ SZN, Nicolaus de Ho. de Cremona, sv. I., svešč. 4. (20. XII 1435).

¹⁴ T. Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, Zagreb 1977. (249, bilj. 9).

u tome velikom planu, što je posebno bilo na štetu potlačenih naroda na Balkanu.

Imamo jedan zanimljiv podatak iz teških dana uoči propasti Bosne. U vrijeme slavne i junačke obrane Beograda godine 1456., u kojoj sudjeluju proslavljeni junaci mača i vjere Janko Hunjadi i Ivan Kapistran, u zadarskome kraju spremaju se u borbu protiv Turaka i šestorica svećenika glagoljaša. Po svojoj svećeničkoj dužnosti oni su obavezni redovito moliti, i to iz službenoga i od crkve odobrenoga časoslova (brevijara). Šest ih se sprema u rat, ali je do Beograda i Mađarske dalek put, i nositi šest brevijara nije lako. Možda ih i nemaju u vlasništvu, pa žele na drugi način izvršiti svoju svećeničku dužnost, a i pokazati građansku solidarnost u borbi za slobodu svojega vjerničkog naroda.

Dvadesetog listopada godine 1456. u Zadru pred javnim bilježnikom sklapaju ugovor dva redovnika opatije sv. Kuzme i Damjana, don Jakov Badlić i don Ivan Salkunić, i četiri biskupijska svećenika, don Matej Bogdanić, don Pavao Vnuković, don Ivan Radeliević i don Kuzma Zadrižlić. Sva su šestorica svećenici – glagoljaši. U opatiji sv. Kuzme i Damjana nalazi se jedan mali staroslavenski brevijar (časoslov), i čini im se prikladnim za put za njih šestoricu. Procijenjen je na 32 zlatna dukata. Opatija ga je spremna dati, i oni se obvezuju da će ga vratiti opatiji. U slučaju da se ne vrate i da brevijar propadne, obećavaju i potpisuju da će preko svojih zastupnika proporcionalno nadoknaditi vrijednost posuđenoga brevijara i to tako: dio koji pripada monasima, tj. don Jakovu Badliću i don Ivanu Salkuniću, preuzimaju kao jamci redovnici njihova samostana sv. Kuzme i Damjana i to prior don Damjan i don Jeronim, redovnik istog samostana sv. Kuzme i Damjana. U slučaju da se redovnici ne povrate s brevijarom, oni će isplatiti opatiji dvanaest zlatnih dukata, komendator će, naime, opatije tih dvanaest dukata oduzeti od redovitih podavanja što im daje za održavanje samostana. Komendatorov izvršilac i zastupnik u to je vrijeme zadarski svećenik i kanonik Franjo.

Za drugih dvadeset dukata isplatit će Matej Radeliević iz Tinja za svojega sina svećenika Ivana Radelievića pet zlatnih dukata. Za svećenika Kuzmu Zadrižlića jamči njegov brat Luka Zadrižlić za drugih pet zlatnih dukata. Za svećenika Pavla Vnukovića jamči i obvezuje se zadarski svećenik kanonik Franjo Damjanov, voditelj dobara u sv. Kuzmi i Damjanu. Za svećenika Mateja Bogdanića jamči i obvezuje se njegov otac Jakov Bogdanić s Pašmana.¹⁵

Iz ovog ugovora jasno vidimo da se nisu samo svećenici i redovnici angažirali u nastojanju da pomognu svojoj braći u teškoj borbi protiv Turaka nego i cijela njihova rodbina, redovnici iz samostana sv. Kuzme i Damjana i sam zadarski svećenik i kanonik Franjo Damjanov. Na žalost nemamo podataka kako su ovi svećenici i redovnici putovali i jesu li se svi sretno vratili. Čini se ipak da je barem jedan od onih

¹⁵HAZ SZN, Johannes de Calcina, sv. V., svešč. 7., fol. 1 (20. X 1456).

šest svećenika sigurno registriran u zadarskome kraju, gdje vrši svoju svećeničku službu i kasnije.¹⁶ Možda su se i drugi sretno vratili, pa bi bilo vrijedno imati o njima i više podataka. Malo kasnije nalazimo u rapskim bilježničkim spisima kako se mnogi vjernici odazivaju i idu u borbu protiv Turaka praveći svoje oporuke pred put u borbu za slobodu kršćanske vjere.¹⁷

Kao što je sv. Ivan Kapistran ratovao protiv Turaka s križem u ruci, tako bismo za naše hrabre svećenike-redovnike ratnike s pravom mogli reći da idu u boj protiv Turaka sa staroslavenskim brevijarom u ruci. Cijena je brevijara visoka, ali žrtve i ideali naših glagoljaša nadilaze sve vrijednosti jer su oni spremni dati i svoj život za slobodu svoje napadnute braće.

Darovi u naravi za knjigu

Na različite načine župa ili svećenik mogu postati vlasnici potrebnih knjiga. Dobivaju ih od bivših svećenika u njihovim ostavštinama. Svećenik može u svojim radom i svojom službom steći knjigu, bilo kao kapelan, bilo kao župnik. Godine 1404. svećenik Pavao, glagoljaš, obvezuje se da će u župi sv. Tome u Blatu (pokraj Zadra) raditi kao kapelan tri godine, a župnik sv. Tome, svećenik Ivan, kroz to mu vrijeme obećaje kao nagradu jedno odijelo i jedan staroslavenski misal.¹⁸

Godine 1440., 9. travnja svećenik Marko Marijašević pravi ugovor sa svećenikom Pavlom, župnikom crkve sv. Mihovila u Rogovu, i s predstavnicima župe Rogovo Pavlom Maročićem, sucem Rogova, Mikulom Mikulićem, Tomom Stagličićem, Milatom Vukovićem, Jurjem Gržanićem, Martinom Jusinićem, Petricom Frankovićem, Jurjem Kršulićem (sve stanovnici Rogova) i Matijom Karšulićem iz sela Vrbiće. Svećenik Marko Marijašević posjeduje dobar staroslavenški brevijar i obvezuje se da će ga poslije smrti ostaviti župi, da ga za vrijeme života neće otuđiti, založiti, darovati ili oštetiti. Svaki drugi ugovor koji bi napravio u vezi s tim brevijarom nevaljao je. Iza njegove smrti brevijar pripada župi i župnoj zajednici sv. Mihovila u Rogovu. Isto se tako župna zajednica obvezuje da ga neće nikada otuđiti, nego ga uvijek dobro čuvati i paziti i zadržati u trajnom posjedu župe sv. Mihovila u Rogovu. Druga se strana obvezuje svećeniku Marku Marijaševiću za ovaj brevijar: dokle god bude živ svećenik Marko, godišnje će mu župna zajednica davati dvadeset i pet

¹⁶ *Nadbiskupski arhiv Zadar*, soba 2., južni zid, polica VI., pretinac 5. (Zemunik, svećenik Kuzma, župnik godine 1461).

¹⁷ 16. IV. 1463. u Rabu prave svoje oporuke Grgo pok. Fabijana Zabrinčić, Martin Sopiich, Vlatko Belotić i drugi, jer odlaze »contra Turchos et infideles pro fide christiana...« Cfr. HAZ rapski bilježnički spisi, kutija 1. (16. IV 1463) i drugi.

¹⁸ HAZ SZN, Mattheus Salasich, sv. I., svešč. 1. (80v).

kvarata žita, osam kvarata ječma, et mulei osam kvarata, šesnaest modia vina, i dvanaest stara ulja, zatim kuću, u kojoj sada stanuje svećenik Marko, na uživanje za života.¹⁹ Čini se da je taj brevijar zaista velika vrijednost kad rogovski župnik Pavao s cijelom župnom zajednicom potpisuje ovaj ugovor, koji je napravljen u nadbiskupskoj palači u Zadru pred Preuzvišenim u Kristu ocem i gospodinom Lovrom Venerijem, milošću Božjom nadbiskupom zadarskim, i drugim gore spomenutim svjedocima.²⁰ U tom ugovoru upada u oči da se uz žitarice svećeniku Marku daje i dvanaest stari ulja, što bi bilo skoro tisuću litara. To je po sebi velika vrijednost uz sva druga davanja koja župnik sa župnom zajednicom daje godišnje svećeniku Marku. Po svemu se vidi da se župna zajednica tim ugovorom obvezala na velika davanja, što bi značilo da je i vrijednost dotičnoga brevijara zaista bila velika. Možemo pretpostavljati da je ta knjiga bila bogato ukrašena i vjerojatno uvezana u raskošne korice, kao što je u to vrijeme bio i običaj za bolje, minijaturama ukrašene kodekse.

Sajam knjiga

U srednjem vijeku, kao uostalom i danas, postojali su već i manji trgovi kamo se donosila roba za prodaju. Na tim sajmovima bilo je i rasprodaja knjiga. Da li je što takvo bilo i kod nas, teško je reći jer nemamo nikakvih podataka o prodaji knjiga na sajmovima u nas. Ali nije nemoguće da je i na tim našim sajmovima bilo knjiga.

Godine 1445., 27. svibnja, pred svjedocima svećenikom Jakovom, sinom pok. Ivana, župnikom sv. Jurja iz sela Hrščane u distriktu Vrane, magistrum Radojem Vulčićem, kaligarom i pred gospodinom Antunom, sinom pok. Luke, trgovcem iz Zadra, sklapaju kupoprodajni ugovor Juraj subđakon, glagoljaš, sin. pok. Juana Sandalja iz Zrinja (preko Velebita), sa svećenikom Ivanom Kordicom, glagoljašem i župnikom Sv. Marije Magdalene »hospitalis loci vocati Buzane etiam in partibus ultramontaneis«, o jednome staroslavenskom brevijaru. Juraj subđakon prodaje svećeniku Ivanu Kordici staroslavenski brevijar za 27 zlatnih dukata. U ugovoru se tvrdi da je čitavu svotu prodavač primio na ruke i jamči da će pred crkvenim i svjetovnim sudom svjedočiti da je primio novac za spomenuti brevijar, na koji Ivan Kordica ima sada pravo kao na svoje vlasništvo.²¹

Budući da se navedeni svjedoci u vrijeme sklapanja ugovora nalaze u Zadru, u dvorištu nasljednika plemenitoga gospodina Pavla Jurjevića, zadarskoga plemića, postavlja se pitanje nisu li i Juraj, subđakon iz Zrinja, kao i drugi spomenuti svećenici došli na sajam. Ivan Kordica daje odmah novac na ruke svomu prodavaču, kao

¹⁹HAZ SZN, Nicolaus Benedicti, sv. I., svešč. 6. (9. IV 1440).

²⁰HAZ SZN, Nicolaus Benedicti, sv. I., svešč. 6. (9. IV 1440).

²¹HAZ SZN, Jacobus qu. Ostoye, sv. I. (27. V 1445).

da je došao već spreman da napravi dobar posao. Čini se po svemu da je Zadar bio pogodnim mjestom za razmjenu knjiških dobara i značajno trgovačko središte.

Zašto se ova trojica svećenika iz tako različitih mjesta nalaze u Zadru? 27. svibnja godine 1445. bio je blagdan Tijelova. Nije li to bio neki od sajamskih dana ili važan skup klera u Zadru. Vjerojatnije da je bio sajamski dan.

Knjigu treba čuvati i poštivati

Kao što smo vidjeli u uvodnome dijelu ovoga članka, dakon Broz Kacitić iz plemena Kolunić iz Bužana zapisuje: »Tko knjigu poštiva bit će poštivan«. Knjiga uz svoju veliku vrijednost ima i simbolično značenje, a cijeni se i zbog svoga sadržaja i osobito zbog sakralnoga vida (ona je u upotrebi u svetištu i liturgiji i službenika oltara). Uz to je knjiga znak višega kulturnog stupnja svoga vlasnika.

Svećenik Nikola, glagoljaš, župnik sela Blata u zadarskome distriktu u oporuci od 11. lipnja 1454. ostavlja svoj brevijar svećeniku Grubiši u selu Grusi da mu knjiga bude vlasništvom za njegova, tj. Grubišina, života. Poslije smrti svećenika Grubiše ostavlja je crkvi sv. Tome u selu Blatu. Ali ako zastupnici i prokuratoru oporučiteljevi doznaju da Grubiša nedolično postupa s knjigom, neka i prije Grubišine smrti pođu i uzmu brevijar i dostave ga župnoj crkvi sv. Tome u Blatu. Svomu kleriku Andriji ostavlja Nikola glagoljski psaltir.²²

Hrvatski plemići brinu se za staroslavenske knjige

Godine 1368. knez Novak, sin kneza Petra, vitez silnoga i velikoga Gospodina kralja Ljudevita, knez šolgovski u Mađarskoj a u Dalmaciji ninski, sam prepisuje vrlo lijep misal i određuje da se dade crkvi u kojoj će biti pokopan. Godine 1405. knežev sin Petar u materijalnoj oskudici prodaje taj misal crkvi sv. Jelene i svetog Petra u Nugli u Istri za 45 zlatnih dukata. Taj je misal poslužio kao glavni predložak hrvatskoga tiskanog misala iz godine 1483. Novakov se misal čuva danas u Nacionalnoj knjižnici u Beču.²³

9. lipnja 1460. Jakov Blažević, pisar i minijaturist, sklapa ugovor sa zadarskim plemićem Ivanom, sinom pok. Dujma Grizogona, da će na pergameni za petnaest mjeseci prepisati staroslavenski misal za crkvu sv. Marije u Ceranima kod Ostrovice. Obvezuje se da će pojedine dijelove misala oslikati pozlaćenim i bojanim minijaturama, za cijenu od 27 zlatnih dukata. Na ime ugovorenoga posla Jakov izjavljuje i

²²HAZ SZN, Simon qu. Damiani, sv. VII., svešč. 1. (11. VI 1454).

²³M. Pantelić, *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368.*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6. Zagreb 1967. (6-7).

potvrđuje da je unaprijed primio 73 libre, a stranke se obvezuju da će ostali dio novca primiti, kad djelo bude završeno, od gospodina Ivana Grizogona ili prokuratora crkve sv. Ivana u Ceranima. S Jakovove su strane imenovana dva izvršioca povjerenika: svećenik Bartol Ugrinić i Ratko Nenković, stanovnici Zadra. Ukoliko ne završi naručeni posao, obvezuje se da će spomenute sedamdeset i tri libre isplatiti crkvi sv. Ivana.²⁴ U tom je slučaju sigurno da je Ivan Grizogon isplatio sedamdeset i tri libre unaprijed, i da je osobno novac predao pisaru Jakovu. Kako je kasnije tekao prepisivački posao, spisi nam ništa ne govore. Najvjerojatnije da je bio obavljen na vrijeme i da nije bilo daljnjih potraživanja. Nije jasno da li je u ovom slučaju Sv. Ivan u Ceranima feudalni posjed Grizogonovih ili je on samo posrednik. Zanimljivo je da se jedan zadarski plemić zalaže da se za jednu župnu crkvu prepíše i nabavi glagoljski misal.

Dana 22. prosinca 1455. zadarski plemić Ser Donato Krešava predaje Jakovu Boškoviću, sucu sela Tinja u vranskome distriktu pred svjedocima staroslavenski brevijar što mu ga je istoga dana za seosku crkvu sv. Ivana uručio monah fratar Juraj, zvani Isten. Donato je Krešava 15 dana ranije vlastoručno s fra Jurjem, kao povjerljiv čovjek, napisao ugovor po kojemu sudac ima isplatiti 100 libara i 20 novčića Donatu kao posredniku ili mu brevijar neoštećen, u istome stanju vratiti. Taj će dobiveni novac ili brevijar opet uručiti fra Jurju.²⁵

Ovdje vidimo da se zadarski plemić zauzima za župnu zajednicu i crkvu sv. Ivana u Tinju i da u njega ima puno povjerenje redovnik Juraj iz Sv. Kuzme i Damjana.

U kakvom je odnosu župa i crkva sv. Ivana u Tinju s Donatom Krešavom? Nije li on u Tinju posjednik ili nešto drugo? U svakom slučaju i taj brevijar plaćen je preko 15 zlatnih dukata.

Još o cijenama glagoljskih rukopisnih knjiga

U Zadru, 7. svibnja 1440., majka Jelena i sin joj Pavao prodaju bratovštini i župniku župe sv. Nikole u Crnome staroslavenski brevijar pokojnoga sina, odnosno brata Pavlova, svećenika Jurja. U ugovoru stoji da će prvi dio od trideset zlatnih dukata druga stranka odmah isplatiti, drugi dio do blagdana sv. Mihovila, tj. do 29. rujna iste godine, a treći dio sljedeće godine. Tako su 7. svibnja 1440. primili 10 zlatnih dukata, a 8 i pol na blagdan sv. Mihovila iste godine.²⁶ Kod drugog bilježnika nailazimo na zapis da 26. lipnja 1441. župa i župnik sv. Nikole u Crnome duguju za spomenuti brevijar još 10 zlatnih dukata. Na donjoj margini nalazi se zapis

²⁴HAZ SZN, Johannes de Calcina, sv. V., svešč. 8., fol. 1. (9. VI. 1460).

²⁵HAZ SZN, Simon Damiani, sv. III., svešč. 4., fol. 17. (22. XII. 1455).

²⁶HAZ SZN, Nicolaus Benedicti, sv. I., svešč. 6., (7. V. 1440).

od 29. rujna 1441. pisan u nazočnosti svjedoka Šimuna Matafarisa i Nikole de Lece, da je Jelena primila još 5 zlatnih dukata od prokuratora crkve sv. Nikole u Crnome. A s lijeve strane dokumenta nalazi se zapis od 30. prosinca 1441. pisan u nazočnosti dvojice svećenika sv. Stošije Ivana Robonića i Filipa Juniora kao svjedoka, gdje se navodi da su Jeleni u potpunosti isplaćena sva dugovanja za brevijar pokojnoga sina Jurja.²⁷

Godine 1449. nalazi se zapis na misalu koji se čuva u Propagandi da je svećenik Blaž Bobinac, vikar u Lici nastanjen kod Sv. Ivana u Kasezima, prodao taj misal za 27 dukata crkvi sv. Marije na Drenovici.²⁸

Godine 1445. svećenik Damjan pok. Ambrozija, glagoljaš, stanovnik Zadra, prodaje za 21 zlatni dukat svećeniku Ifanu Stoianiću u selu Jasenovu pokraj Nina staroslavenski misal napisan »in littera sclava et lingua sclavonica« na janjećoj koži, pisan po zakonu rimske kurije. Svećenik Ifano platio je jedan dio odmah, a drugi dio platit će 15. kolovoza, tj. na blagdan sv. Marije.²⁹

Deset godina kasnije, 22. rujna 1455., svećenik Juraj Premčić iz sela Jasenovo kod Nina potpisuje ugovor u kojemu se obvezuje da će svećeniku Krešulu Ceglijeviću iz Zadra do blagdana Uzašašća Gospodnjega sljedeće godine prepustiti taj misal za stotinu libara.³⁰

Bratovština u selu Tršci kupuje glagoljski misal za 86 libara.³¹ Glagoljski pisac (prepisivač) Jakov Blažević »de Modrusia«, obvezuje se 9. lipnja 1460. zadarskom plemiću Ivanu, pok. Dujma Grizogona, da će mu za 27 zlatnih dukata prepisati s pozlaćenim minijaturama misal za crkvu sv. Marije u Ceranima u distriktu Ostrovice.³²

Gvardijan fra Tomaš, trećoredac-glagoljaš na otočiću Galovcu, prima brevijar od Petra Skvarlića, pok. Andrije iz Sukošana, koji je nekoć bio vlasništvo svećenika Ivana Kuzmića, župnika sv. Eufemije (Sukošan). Brevijar je napisan na pergameni i bio je založen kod gosp. Mihovila Perlice, a stajao je 78 libara.³³

²⁷HAZ SZN, Simon Damiani, sv. I., svešč. 1., fol. 1. (26. VI. 1441).

²⁸Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, Zagreb, 1898. (155).

²⁹HAZ SZN, Simon Damiani, sv. I., svešč. 1., fol. 4. (22. II. 1445).

³⁰C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, Split, 1959. (bilješka 587. 189–190). Godine 1437. Krešulo đakon, kupuje neke posjede zadarskog kanonika Petra Cerenčanina. Krešulo je sin Grge Ceglienića stanovnika Zadra. Cfr. HAZ SZN Nicolaus Benedicti, sv. I., svešč. 3. (12. XII. 1437).

³¹T. Raugar, *Zadar u XV stoljeću*, Zagreb, 1977. (35. bilj. 43).

³²C. Fisković, o. c. (190, bilj. 589).

³³HAZ SZN, Johannes de Calcina, sv. VII., svešč. 13., fol. 2. (4. VII. 1489). Kad je ovaj rad već bio završen, dobio sam separat A. Nazor, *Cijena glagoljskih kodeksa iz 14. i 15. stoljeća*, Zbornik u čest na Blaže Konceski, Skorje 1984. Ovdje se srdačno zahvaljujem na poslatom separatu dr. Anici Nazor, u međuvremenu naišao sam na još nekoliko vrijednih podataka o glagoljskim knjigama u HAZU.

Iz svega navedenog čini se da nije moguće govoriti o ujednačenoj cijeni glagoljskih rukopisa. Cijene se kreću od 12 do 30 zlatnih dukata. Nepoznat nam je izgled knjiga i njihov opseg, nemamo specifičnoga opisa cjelokupnoga djela, pa zaključujemo da su cijene varirale i u vezi s materijalom na kojem su knjige napisane, jer je sigurno velika razlika u vrsti pergamene, uz to nije svaki kodeks bio jednako lijepo i uredno napisan. Svaki je pisar imao svoj stil i način pisanja kao i ukrašavanje rukopisa. Ako bismo iz svega ovoga izračunali srednju cijenu glagoljskih kodeksa, iznosila bi ona 21 zlatni dukat. Na žalost, pregledajući spise zadarskih bilježnika, nisam bilježio cijenu latinskih knjiga toga vremena. Ovdje ću se poslužiti jednim primjerom koji navodi prof. Milan Ivanišević navodeći cijene za različite stvari: godine 1444. u Splitu je jedan latinski brevijar stajao 20 zlatnih dukata.³⁴

Glagoljske knjige posjeduju svećenici i župe

U oporukama svećenika glagoljaša u tijeku 15. stoljeća, zabilježenima kod zadarskih bilježnika, često se navode glagoljske knjige, i to najčešće misali i brevijari. Dobiva se dojam da postoji veći broj staroslavenskih knjiga, i to najneophodnijih za svećeničku službu. Katkada se navode i imena svećenika pripravnika, klerika, subđakona i đakona koji stanuju kod pojedinoga župnika, a župnik ih se u svojoj oporuci rado sjeća i oporučuje im svoje knjige. Zanimljivo je da se dosta često navodi u oporuci svećenika župnika, neka se oporučena knjiga dade crkvi ili drugomu svećeniku, ako dotični klerik ili đakon ne bi postao svećenik. Svećenici ostavljaju svoje knjige i susjednim župnicima ili župama u kojima vrše svoju pastoralnu službu. Ovdje ćemo radi ilustracije navesti za prvo desetljeće 15. stoljeća nekoliko približenih podataka.

1. svibnja 1401. svećenik Ratko, sin. pok. Bilac, de Meglanicha de Corbavia, kapelan crkve sv. Ciprijana u Bokanjcu, prima na uporabu od župne zajednice po jedan brevijar i misal i obećaje da će brižno čuvati knjige i vjerno služiti u rečenoj župi.³⁵

15. siječnja 1401. svećenik Juraj Krčić iz župe Tršci, ninske biskupije, ostavlja svećeniku Stjepanu, župniku u selu Stomorinavas, jedan staroslavenski brevijar.³⁶

Svećenik Pavao, godine 1404., obećaje da će biti kapelan kod svećenika Ivana u župi sv. Tome u Blatu tri godine, a za ovo vrijeme dobit će kao nagradu jedan staroslavenski misal i odijelo.³⁷

³⁴M. Ivanišević, *Juraj Dalmatinac u Splitu 1444. i 1448. godine*, Mogućnosti, Split 1985. (476).

³⁵HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. IV, svešč. 88. (1. V. 1401).

³⁶HAZ SZN, Mattheus Salasich, sv. I., svešč. 1. (15. I. 1401).

³⁷HAZ SZN, Mattheus Salasich, sv. I., svešč. 1. (80v).

13. prosinca 1405. svećenik Dionizije, glagoljaš, sin pok. Radošija »de Croatia«, ide posjetiti sveta mjesta, grobove sv. Petra i Pavla u Rimu. Prije toga puta on piše oporuku i pohranjuje je kod koludrica sv. Marije u Zadru, a uz nju i svoj staroslavenski misal i brevijar i još jednu staroslavensku knjigu.³⁸

30. svibnja 1406. u oporuci svećenik Matej pok. Stjepana, župnik u Sv. Mihovilu »de Berdo«, ostavlja svoj misal crkvi sv. Marije u Crnogorščini, brevijar crkvi Sv. Mihovila u Brdu, jedan psaltir svomu đakonu Volchu, samo ako bude zaređen za svećenika.³⁹

25. svibnja 1407. svećenik Ivan, »de Brdo«, oporučno ostavlja crkvi sv. Martina u Polišanima staroslavenski misal i 2 zlatna dukata. Svećeniku Stjepanu ostavlja svoj bolji brevijar, uz napomenu da ga čuva. Lošiji brevijar neka se proda za pokoj njegove duše.⁴⁰

26. listopada 1409. u Zadru pred javnim bilježnikom svjedoci izjavljuju da je svećenik Andrija, župnik na Pašmanu, umro 26. rujna 1409. i da je kao posljednju želju (oporuku) izjavio da ostavlja jedan misal crkvi sv. Marije na Pašmanu, a svomu kleriku Petru »unum suum diurnale«.⁴¹

U Brbinju je 1410. umro svećenik Benša i ostavio jedan brevijar crkvi sv. Kuzme i Damjana u Brbinju. Odredio je također da se proda »unum suum manuale« i da se od dobivena novca dade dio svećeniku Ivanu u Božavi. Odredio je također da se proda i jedan njegov misal.⁴²

Tako bismo mogli navesti više primjera za svako desetljeće 15. stoljeća. Istina, u pojedinim desetljećima bilo ih je više, a u drugima manje. Činjenica je da se u bilježničkim spisima nalazi dosta svećeničkih oporuka. Bilježnički spisi daju nam bar neki uvid i u pravce kretanja glagoljskih knjiga. Iako je knjiga skupa, svećenici je glagoljaši u 15. stoljeću svakodnevno upotrebljavaju.

³⁸HAZ SZN, Johannes de Trottis, sv. I., svešč. 2. (13. XII. 1405).

³⁹HAZ SZN, Johannes de Trottis, sv. I., svešč. 4., fol. 2. (30. V. 1406).

⁴⁰HAZ SZN, Petrus de Sercana, sv. I., svešč. 2., fol. 2. (25. V. 1407).

⁴¹HAZ SZN, Theodorus de Prandino, sv. VI., svešč. 1., fol. 4. (26. X. 1409).

⁴²HAZ SZN, Theodorus de Prandino, sv. VI., svešč. 1. (11. I. 1410).

Sažetak

Autor prati hrvatskoglagoljske kodekse iz 15. stoljeća, u prvom redu misale i brevijare. Težište stavlja na njihovu novčanu vrijednost i nastoji na temelju suvremenih dokumenata odrediti njihovu prosječnu cijenu. Ističe da su rukopisni glagoljski kodeksi u 15. stoljeću bili vrlo cijenjeni, osobito među svećenstvom. Spominje poznate prepisivače iz toga doba, a stalno prati i sudbinu pojedinih znamenitih glagoljskih knjiga. Na temelju brojnih primjera zaključuje da je prosječna cijena hrvatskoglagoljskog kodeksa u 15. stoljeću bila 21 dukat, a tolika je po prilici bila cijena i tadanjih latinskih kodeksa. Hrvatskoglagoljska knjiga, dakle, bila je u 15. stoljeću jednako vrijedna i cijenjena kao i latinska knjiga toga doba.

Summary

THE PRICE AND PRESTIGE OF 15 CENTURY GLAGOLITIC BOOKS

The author investigates 15 century Croato-Glagolitic codices, primarily missals and breviaries. He is specially interested in their financial value and tries to determine their average price from contemporary documents. He stresses the fact that in the 15th century manuscript Glagolitic codices were greatly appreciated especially by the clergy. He mentions some well-known scribes from that period and follows the fate of certain famous Glagolitic books. On the bases of numerous examples the author concludes that the average price of a Croato-Glagolitic codex was 21 ducats, approximately the same as the price of Latin codices of the time. Hence, in the 15th century Glagolitic books had the same value and price as contemporary Latin books.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 30. rujna 1986.

Autor: *Petar Runje*

*Samostan franjevac trećoredaca
Zadar*